

Відзив

офіційного опонента, доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри української літератури та компаративістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького **Поліщука В.Т.** на монографію «Спадщина Кобзаря Дармограя» та автореферат «Джерела, типологія та інтертекст Шевченкових повістей» **Бороня О.В.**, подані на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальностями 10.01.01 – українська література, 10.01.05 – порівняльне літературознавство

Тривала і плідна дослідницька робота Олександра Бороня – через численні статті й виступи на наукових форумах різних рівнів, через монографії та збірник тематичних статей – вийшла на завершальний етап – докторський захист монографії за прозою Тараса Шевченка «Спадщина Кобзаря Дармограя». Зізнаюся, що я вже чекав такої процедури, бо мав приємність читати немало відповідних студій цього молодого дослідника, в т.ч. і в «Шевченківській енциклопедії».

Оскільки «дисертацією є монографія», то, відповідно, атрибути необхідної в цій процедурі вступної частини викладані в авторефераті: точно і конкретно визначені мета й завдання, об'єкт і предмет дослідження, переконлива теоретико-методологічна основа, кількісно і статусно справді вражає апробаційна складова... Після уважного прочитання монографії цілком згоджуюсь із науковою новизною студії О.Бороня (див. автореферат, с.с. 3-5).

У самій же монографії, написаній, до слова, за логічним і детальним планом (див. зміст!), місія вступу дещо інша, цілком спрямована в саму суть досліджуваної проблематики. О.Боронь дуже переконливо мотивує необхідність обраного дослідження, провівши для цього ґрунтовний анотований огляд раніших студій над прозою Т.Шевченка й не тільки. Дослідник означає й аналізує, скажімо, проблему мови творів і їх

національної ідентифікації, проблему і причини двомовного (українською та російською) писання творів рядом письменників, проблему «літературної ідентифікації» М.Гоголя тощо. Цілком слушно й переконливо автор описує «історію неуваги» літературознавців різних часів до Шевченкових повістей (с. 12-13; тут і далі посилання на монографію). У цій же частині студії О.Боронь з'ясовує ряд питань теоретико-літературного плану (зокрема аспекту з теорії інтертекстуальності, співвідношення компаративістики й інтертекстуальності, організація наративу тощо – с. 21-24). Варто зауважити на важливості й певній новизні в проблемах жанрової класифікації Шевченкових повістей і датуванні цих творів (с. 15). Унаслідок постановки й обґрунтування зазначеного кола проблем О.Боронь цілком слушно зауважує: «Шевченкова проза – це самобутнє художнє явище, ще належно не оцінене й не пізнане... На часі – ретельний аналіз кожного твору, витлумачення численних ремінісценцій, алюзій, пародійних прийомів тощо, інтертекстуальності прози Шевченка загалом...» (с. 14). Власне, цитованою тезою автор монографії своєрідно змодельовав її подальшу структуру й семантику.

Вельми цікавим є перший розділ монографії – «Художні властивості Шевченкових повістей», у якому О.Боронь послідовно ставить і аналізує проблеми жанрових і композиційних характеристик Шевченкових повістей, сприймання кожної з повістей як цілісного твору тощо. Розділ цей, у принципі, обов'язковий, хоча в ньому автор бере до аналізу проблеми й аспекти, котрі вже знаходили осмислення в раніших студіях (скажімо, О.Білецького, Л.Кодацької, Ю.Барабаша, В.Смілянської та ін.), що їх, проте, О.Боронь не тільки констатує, а й прагне розвивати чи науково-коректно полемізувати з ними. Тут, певно, назагал варто зазначити, що в усьому дослідженні його автор послідовно демонструє наукову коректність у веденні полеміки чи висловлюванні суджень. У цьому ж сенсі доречно підкреслити, що О.Боронь уникнув зрозумілої

«залюбленості» дослідника в обрану тему, котра інколи призводить до некритичності суджень чи завищення характеристик. Автор монографії послідовно сповідує підкреслений науковий об'єктивізм, аналізуючи твори «самого» Т.Шевченка.

Цікавий своєю різносемантичністю підрозділ 1.1. («Загальна характеристика»), в якому автор монографії торкається широкого кола тем (тут є деякі повтори-перегуки зі вступною частиною, скажімо, питання мови творів Т.Шевченка), раніше більш-менш ґрунтовно досліджених, але й додає дещо «своє». Посилаючись на біографічні «причинки» Т.Шевченка (заслання), О.Боронь мотивовано твердить, що художній досвід і художня практика Т.Шевченка-прозаїка взоровані на прозу 1820-1830-х, а не 1850-х, коли й писані були аналізовані повісті. Звідси теза про зрозумілу ізолюваність письменника від літпроцесу і твердження: «Повісті – витвір пам'яті митця..» (с. 30). Природно, що й художні характеристики повістей Т.Шевченка, і їхня проблематика логічніше прочитувалися в дещо ранішому часі, а не в тому, коли вони писалися.

У «жанровому» підрозділі (2.2) більшу увагу привертають судження автора монографії щодо проблемно-тематичної класифікації Шевченкових повістей, котрі, за О.Боронем, «слід розглядати хоча і в контексті російського письменства, але без жорсткої прив'язки до нього, адже жанрове новаторство митця виявилось передовсім у межах літератури української...» (с. 47); а в підрозділі «композиційному» – диференціація повістей на дві групи: перша – «за однойменними поемами», друга – «автономні» (с. 49).

Найбільший же підрозділ першого розділу – «Твір як цілість» має 9 пунктів, присвячених детальному цілісному аналізу кожної з Шевченкових повістей. Можливо, саме з цього підрозділу та його пунктів найчіткіше окреслилася структурна «матриця» кожного з них, «матриця», яка й надалі чітко проглядатиметься в розділах і підрозділах монографії.

Означивши на початку кожного підрозділу чи пункту ключову досліджувану проблему, О.Боронь цілком логічно виписує «історію питання», після якої розгортає власні аналітичні спостереження над кожною з повістей і в колі заявлених завдань – джерела, типологія, інтертекст. У кожному з підрозділів і пунктів О.Боронь виявляє вельми ґрунтовну обізнаність передовсім із джерельною базою Шевченкової пори (насамперед бібліографічною, а також проблемно-тематичною, жанровою, стильовою) і пізнішою дослідницькою – про твори Т.Шевченка. Значною мірою саме означеним джерельним контекстом студія О.Бороня набуває наукової солідності й аргументованої переконливості. При цьому, що теж обов'язково слід відзначити, автор монографії спирається переважно на первинні джерела – публікації першої половини ХІХ ст. (якщо мовиться про можливу доступну Шевченкові лектуру) або ж первинні публікації пізніших часів включно з найновішими (якщо мовиться про дослідницький матеріал). У цьому сенсі О.Боронь нагадує мені П.Филиповича, котрий винятково ґрунтовно володів джерельною базою того ж таки часу – передпушкінської та пушкінської пори (якщо мовити про російську літературу).

Шевченкові повісті «Наймичка», «Варнак», «Княжна», котрі мають у творчості Тараса Григоровича поеми-відповідники, автором монографії аналізуються за активно культивованою компаративною методологією: послідовно зіставляються типологічні риси поем і повістей – сюжетно-композиційні, образотворчі, хронотопні, контекстуальні мотиви, означається первинність окремих мотивів у нашому письменстві: скажімо, в повісті «Варнак» – тема кріпосного інтелігента, талановитої людини (с. 77). У пункті про «Княгиню» (1.4.3) аналізуються різні редакції твору, їх джерела, в т.ч. з європейських літератур.

Інші шість повістей Т.Шевченка визначаються в роботі як «новий етап прозової творчості» митця, зокрема і в сенсі розбудови сюжету, фабули, еволюції осмислюваної проблематики тощо. Скажімо, про

повість «Несчастный» мовиться як про твір «остаточно не викінчений» (с. 103), а водночас і про те, що ця «перша повість Тараса Шевченка, цілком присвячена питанням виховання» (с. 107). Оскільки в монографії мовиться про відносну недослідженість повісті «Капитанша», то тут О.Боронь приділяє чимало дослідницької уваги (с. 112-122), зокрема відзначається видима незужитість сюжету твору, котрий «не має відомих аналогій у російській літературі» (с. 114), і згаданий сюжет вельми детально аналізується, як і майстерність образотворення. Найбільше ж уваги в дослідженні приділено повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали», творіві явно не обділеному увагою й раніше, але й тут О.Боронь вибудовує власну лінію осмислення, зокрема й у контексті порівняльних студій (див. с. 151-152 та ін.).

Наступні три розділи монографії можна кваліфікувати новаторськими, оскільки так ґрунтовно й широко компаративна типологія та інтертекстуальна площина Шевченкових повістей іще літературознавцями не досліджувались. Цілком логічно О.Боронь структурує ці розділи, послідовно досліджуючи заявлені проблемно-тематичні площини в контекстах українського, російського та західноєвропейського письменства відповідної пори. Мотивовано й результативно тут застосовано й біографічний елемент.

Відомо, що нова українська проза, на досвід якої міг орієнтуватися Шевченко-прозаїк, у кращих своїх зразках була нечисленною, та ще й різномовною. Тож і в О.Бороня при дослідженні «Зв'язків з українським письменством» повістей Т.Шевченка вибір був нечисленим і логічним, тим паче, якщо брати тільки прозу 1830-1840-х: Квітка, Гребінка, ранній П.Куліш. Власне, на зв'язки Шевченкових повістей із творами названих митців й орієнтувався дослідник. Хронологічно першим стоїть Г.Квітка-Основ'яненко, з низкою творів якого і зіставляє певні типологічні риси О.Боронь, означуючи при цьому доконечно чи й зовсім не осмислені площини типологій: «... нині вкрай необхідним стає цілісне розуміння

природи та характеру взаємодії між обома письменниками, запозичень і впливів, якщо такі були, типологічних збігів, елементів явної і прихованої полеміки, значення творчого доробку Григорія Квітки як загалом у появі Шевченкової прози, так і тих чи тих її змістових і сюжетно-фабульних властивостей» (с. 176). Власне, цитована теза може бути смисловим маркером дослідницького підходу О.Бороня й до аналізу відповідних типологічних зв'язків повістей Шевченкових і творів Є.Гребінки, П.Куліша, російських і західноєвропейських прозаїків. Стосовно творів Г.Квітки, автор монографії бере до типологічних зіставлень «Сердешну Оксану» й Шевченкові «Наймичку», «Катерину» (поему!), «Капитаншу» (тема покритки, в якій О.Боронь слушно вбачає Квітчині ремінісценції в Шевченкових повістях); твори про знаного Шельменка-денщика й писаря і ту ж «Капитаншу» (протиставлення образів Шельменка і Якіма Тумана – дуже детальне і ґрунтовне); «Предание о Гаркуше» і «Варнак», у яких визначається схоже і «разюче відмінне» та висновується, що «Художнім рівнем «Варнак» істотно переважає «Предание».. (с. 189). Назагал же стверджується, що Шевченко «веде творчий діалог» із Квіткою...

За схожою структурною матрицею, але в кожному разі з присутніми варіаціями, О.Боронь досліджує відповідні проблемно-тематичні паралелі між повістями Т.Шевченка та Є.Гребінки й П.Куліша. Природно, що в кожному з підрозділів (2.2-2.3) дослідник відзначає свої формально-змістові особливості збіжностей-розбіжностей. У випадку з Є.Гребінкою, скажімо, особливо наголошується на фольклорній чи епістолярній складових у побудовах творів, на облюбовані обома письменниками «зображення мистецької сфери», образу розбійника, який кається, тощо. Стосовно ж творів П.Куліша, то, на думку О.Бороня, спостерігається «кілька перегуків на змістовому рівні» (с. 207). Критично-стриманим є й резюме до цієї частини роботи: «На Шевченковій прозі, на відміну від поезії, більшою мірою відбилися різні впливи, ознаки учнівства, що їх слід ретельно фіксувати» (с. 191).

Значно ширше поле досліджень заявлених проблем виписане в третьому розділі, де осмислюються «Контакти і збіги з творами російської літератури».

Услід за дисертантом третій розділ монографії можна умовно поділити на дві частини: у підрозділах 3.1 – 3.4 типологічні збіжності Шевченкових повістей із творами російської прози базуються передовсім на проблемно-тематичному змісті; підрозділ же 3.5, диференційований на чотири пункти (3.5.1 – 3.5.4), базується на дослідженні варіацій «вторгнення» інтертекстів російської прози в повістеву прозу Т.Шевченка.

Знову зачепивши проблему національної ідентифікації іншомовних творів (певний смисловий повтор, хоча й обґрунтований) у зв'язку з залученням до аналізу творів представників «української школи» в російському письменстві (В.Наріжний, О.Сомов, дещо пізніше в монографії – М.Гоголь), О.Боронь далі зосереджується на проблемно-тематичних і сюжетних аспектах порівняння: теми «шляхетного розбійника» у «Варнаке» та повістях В.Наріжного й О.Сомова про Гаркушу (3.1); Шевченкової повісті «Музыкант» і російських повістей «про музичне мистецтво» (3.2); повісті «Художник» і російських повістей аналізованого часу «про образотворче мистецтво» (3.3) і т.д. Ще раз наголошую на дотриманні О.Боронем виробленої структурної «матриці», яка в розділах 3 і 4 особливо помітна в тій частині розмислів, де йдеться про можливу Шевченкову обізнаність (читаність ним) із залученими до різносемантичних і різнорівневих типологічних зіставлень творами російських, а потім західноєвропейських авторів. Від читання цих вельми цікавих і змістовних розділів монографії все ж інколи закрадається сумнів, чи справді, скажімо, твори про музичне мистецтво в російській літературі 1830-40-х становили стійку тенденцію, що на неї взурався Т.Шевченко, пишучи свого «Музыканта». Те ж і за «твори про образотворче мистецтво». У цих підрозділах і сам О.Боронь, видно,

підвладний сумнівам. В одному місці він категоричний у судженні: «Водночас Шевченкова повість («Музыкант» – В.П.), з'явившись у контексті російських прозових творів про музику, *неминуче* кореспондувала з ними, зважаючи на їхні жанрові та стильові форманти» (с. 238), посилається «на думку багатьох дослідників» про «окрему тематичну групу чи навіть самостійний жанровий різновид» (с. 238) творів про образотворче мистецтво. А поряд зазначає, що «Документальних підтверджень того, що Шевченко знав розглянуті тут твори *не маємо*, тому *впевнено* говорити про контактні зв'язки і в цьому разі не випадає» (с. 239). Та при всьому цьому О.Боронь проводить науково коректні, аргументовані та глибокі розмисли, які – навіть на рівні здогадів, версій, гіпотез – є переконливими, конструктивними й науково перспективними.

«Інтертекстуальний» підрозділ та його пункти вже практично не викликають сумнівів чи заперечень згаданого вище характеру, особливо ж 3.5.1 – «Гоголівський інтертекст», що його О.Боронь стосовно Шевченкових повістей розглядає на двох рівнях – «референції» та «мікrocитати з атрибуцією» (с. 264). Усе переконливо, доказово й виважено – і на описовому рівні, і в перегуках жанрового мислення, принципів характеротворення, арсеналу художніх засобів. Логічне й резюме: «подеколи Шевченків текст є свого роду палімпсестом, у якому виразно проступає гоголівський передтекст. Шевченко, без сумніву, орієнтувався на стилістику російського письменника, засвоював його наративні прийоми, однак про прямі впливи чи запозичення говорити не випадає...» (с. 267). Цей розділ, як і «західноєвропейський», дуже виразно свідчить, яку величезну не тільки бібліографічно-літературознавчу, але й суто читацьку роботу виконав дисертант.

«Контекст західноєвропейських літератур» (розділ 4) має очевидний і логічний перехил у бік англійського письменства порівняно з французьким і німецьким. Тут промовляє й магія імен письменників, і

популярність чи й «модність» окремих авторів і творів у Російській імперії відповідного часу, й оперативність перекладачів. Звісно, і Шевченкові можливості чи неможливості прочитання популярних творів західного світу, зважаючи на його біографічні «причинки».

У кожному з підрозділів цього розділу дуже цікаво читати навіть не дослідження, а справжні бібліографічні розслідування: які твори, скажімо, Ч.Діккенса чи В.Скотта (в монографії – Скота), коли, яким чином, у чиєму перекладі з'явилися в Росії та як і коли, за яких обставин і з чією допомогою з ними міг «перетнутися» Т.Шевченко. У цьому сенсі цікаві міркування над проблемою «Шевченко і журнальна періодика його часу», а також уміщені в монографії додатки про зміст читаних Т.Шевченком журналів. Сумлінні розсліди О.Бороня, скажімо, в «Діккенсовому» підрозділі дозволили авторові аргументовано довести, що Т.Шевченко був обізнаний (прочитав) не тільки романи «Ніколас Нікклбі» й «Девід Копперфілд», але і з низкою інших романів Ч.Діккенса («Домбі і син», «Холодний дім», а також, що дуже вірогідно – «Посмертні записки Піквікського клубу», «Життя і пригоди Мартіна Чезлвіта» й ін.). Природно, що таке відкриття посутньо розширює площини можливих контактних зв'язків і типологічних збіжностей між творами англійського письменника та повістями Т.Шевченка. На рівні тематичних аналогій це, скажімо, проблема освіти й виховання, схожості образів, міри й ролі автобіографізму тощо; на рівні поетики – тип нарації, принципи творення характерів і т. д. (с. 338-340). Критично означуючи деякі художні «ганджі» в Шевченкових повістях, О.Боронь зауважує, що, до прикладу, «Діккенсівський роман «великої дороги» міг стати для Шевченка, що відчував зрозумілу непевність у новій для себе формі епічної прози, тією композиційною моделлю, яка не обтяжувала надміру митця складністю чи помітною умовністю, даючи йому змогу вільно провадити ліричну розповідь, – чималу частину Шевченкових повістей написано як дорожні нотатки...» (с. 341).

Такими самими позитивними рисами характеризуються й інші підрозділи цього розділу, хіба що об'єктами аналізу виступали або кілька повістей Т.Шевченка, або одна конкретна, предметом же осмислення в них виступають чи закономірності рецепції (4.1.6), чи алюзії (4.1.7; 4.2), чи ремінісценції (4.2.2), чи інтертекстуальні відсилання (4.2.3) до творчості або твору певного письменника.

Скрізь у тексті монографії доцільно і майстерно подається цитований матеріал. Що висновки до розділів і підрозділів, що загальні висновки до дисертації відзначаються ґрунтовністю і глибиною, вся робота має очевидні ознаки наукової новизни.

Зважаючи на те, в якому видавництві надрукована монографія, розуміється й застосований у ній правопис. Як для мене, то дуже правильним є в роботі фонетичне відтворення російських імен і прізвищ, бо інакше, правописно «українізуючи» їх (тільки їх) ми продовжуємо «роздвоюватись» у душі радянських часів.

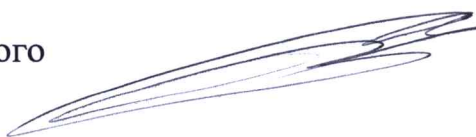
Мушу сказати, що за моєї доволі широкої опонентської практики, до глибокої й системної студії О.Бороня не маю якихось присутніх критичних застережень, а такі, як-от рідкісні стилістичні огріхи чи нагромадження двох-трьох заголовків підряд, є зовсім несерйозними й жодним чином не впливають на фундаментальність роботи молодого дослідника.

Автореферат цілком адекватно відбиває ключові аспекти монографії. Про апробацію, кількість і географію публікацій мовилося вище.

Певен, що монографія Олександра Вікторовича Бороня «Спадщина Кобзаря Дармограя: джерела, типологія та інтертекст Шевченкових повістей» у якості дисертації є глибоким системним самостійним науковим дослідженням, повністю відповідає вимогам постанови Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. №567 «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання

старшого наукового співробітника», зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р., а її автор заслуговує присвоєння йому наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальностей 10.01.01 – українська література та 10.01.05 – порівняльне літературознавство.

Доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української літератури
та компаративістики Черкаського національного
університету
імені Богдана Хмельницького

В.Т.Поліщук

Підпис професора Поліщука В. Т. підтверджую

Проректор із наукової, інноваційної
та міжнародної діяльності,
доктор історичних наук, професор

С.В.Корновенко